

IPA

[i:p^ha]

- en enkel guide till fonetisk
skrift för gymnasieelever

av Hedvig Skirgård för Lingolympiaden

>> Inledning

Det här är en liten broschyr om det internationella fonetiska alfabetet, IPA. Den får gärna användas i språkundervisning, den är framförallt riktad till gymnasiet. Vi rekommenderar starkt att man läser den här foldern om man planerar att studera något språk, även svenska, på universitet då fonetisk skrift kommer att ingå i studierna.

Vi hoppas att ni kommer få nytta av foldern. Om ni har några kommentarer eller frågor, skicka oss gärna ett mejl på:

projektgrupp@lingolympiad.net

Alla texter på svenska i foldern och kopieringsunderlaget är publicerade av UFS och publicerade som allmän egendom. Gör vad du vill med det med andra ord. Övrigt material, till exempel bilder och texter på engelska, är publicerade under Creative Commons som den tolkas av wikipedia.org, där du också kan läsa om vilka villkor som gäller för vidareutgivning av deras material (och därmed bilder och engelska texter i vårt material). Vill du ha materialet i digitalt format, kontakta UFS.

Vi vill även tacka Mikael Parkvall för att han gett oss tillåtelse att använda hans otroligt pedagogiska bilder.

Språk i världen

I världen finns det många språk, faktum är att ingen vet hur många de är. Det finns siffror på allt mellan 5 000 och 7 000.

På mitten uppslaget finns en karta från Ethnologue, en sajt som samlar data om världens språk. På den kartan finns 6909 levande språk som de har med i sin databas markerade med röda prickar. Den språkrikaste staten är Papua Nya Guinea i Oceanien (precis norr om Australien) med 830 språk på 6 miljoner människor. I Sverige har vi 12 (inhemska) språk på 9 miljoner invånare. Intressant att notera är att svenska hamnar på plats 78 på Ethnologues lista över språk med flest modersmålstalare. Om man ser på det svenska språket ur det perspektivet kan man knappast säga att vi talar ett litet språk.

Språk – dialekt

Det är inte alltid så enkelt det här med att räkna språk. Det råder nämligen ingen enighet om vad det är man väljer att kalla ett språk och vad man kallar en dialekt. Idéen är att alla som talas samma språk kan förstå varandra, men även om det låter enkelt är det här med förståelse väldigt knepigt. Ta till exempel norska och svenska, två språk som har väldigt mycket gemensamt och vars talare ofta förstår varandra. Ändå räknas de två som olika språk och inte två dialekter av ett och samma. Det finns också tungomål som ofta räknas till dialekter, som tex älvdalskan, men som är mycket svårt för andra svensktalande att förstå.

Varför räknar man då norska som ett eget språk och älvdalska som en dialekt? Svaret ligger ofta i att det handlar om politik – Sverige och Norge är två olika nationalstater och det är mycket därför vi har olika språk. Ifall man väljer att kalla en dialekt, tex gutemål, för ett språk istället kan det också få en annan juridisk status. Talare av ett minoritetsspråk har tex i Sverige rätt att få undervisning på det språket medan en dialekettalare inte har det.

Dessutom handlar det om gemenskap. Genom att säga att man talar samma språk blir man ju också medlemmar i samma gemenskap. Att säga att någon talar ett annat språk eller att säga att den talar fel är på sätt och vis att exkludera.

Faktum är att skillnaden mellan dialekt och språk inte kan beskrivas som antingen eller utan som ett kontinuum. Var man väljer att sätta gränserna är godtyckligt.

Vad är ett språk uppbyggt av?

Vad består ett språk av? Ja, först och främst kan vi väl säga att ett språk består av en massa ord, ett så kallat lexikon. Sedan finns det regler för hur vi sätter ihop meningar och böjer ord, detta kallas grammatik.

Orden som det talade språket består av är i sin tur uppbyggda av olika språkljud som lingvister brukar representera med fonetiska tecken.

När man skriver så använder man bokstäver för att knåpa ihop ord, bokstäver som följer olika stavningsregler som inte alltid är helt lätta att lära sig. Bokstäver är inte ett bra sätt att representera hur vi faktiskt talar. Om vi tex tittar på "k" i "kisa" och "kort" så ser vi att det inte alls är samma ljud.

Från och med nu vill jag att du inte tänker på hur ord stavas utan på hur du uttalar dem.

Dessa språkljud som det talade språkets ord består av är inte desamma i alla språk. Tänk till exempel på de ljud som stavas med "th" och "z" i engelska, men som vi i svenska saknar!

(Även om vi har "z" i skriftligt språk uttalar vi det precis som "s".) Längre fram i broschyren kommer en tabell över ljud i svenska och engelska. Den är väldigt värdefull att titta på då man kan se vilka ljud det är som svenskar har problem med i engelska, tex kontrasten "sheep"/"cheep".

Varför fonetisk skrift?

För att kunna jämföra alla dessa tusentals språk och dialekter på ett vettigt sätt behöver man ett gemensamt sätt att nedteckna dem på. 1886 skapades International Phonetic Association som sedan skapade International Phonetic Alphabet (från och med nu kallat IPA) av just denna anledning. Med i IPA finns alla språkljud i hela världen och varje IPA-tecken har alltid samma specifika uttal. IPA är inte slumpmässigt organiserat, det finns ett system.

När man lär sig ett nytt språk, tex engelska eller xhosa, kan det vara bra att kunna lite IPA för att lättare lista ut hur saker och ting bör uttalas. De flesta tecknen i IPA är baserade på det latinska alfabetet – men akta dig! Det finns många tecken som inte uttalas som du kanske tror. Det finns tabeller för hur alla ljud i engelska och svenska beskrivs med IPA längre fram.

Det kan tyckas tråkigt det här med fonetiskt skrift – en massa knepiga tecken som man måste lära sig utantill och som inte tycks tjäna mycket till. Jag skulle vara beredd att hålla med om det inte vore för att IPA faktiskt har en viss logik. Man behöver inte komma ihåg hur alla tecknen uttalas om man vet hur hela IPA fungerar. Jag kan bara genom att kolla på IPA-kartan lista ut hur jag ska uttala vart och ett av alla tecknen. Det är inte speciellt klurigt alls – men spännande.

En början

För att förstå IPA måste man ha lite inblick i hur vi gör i kroppen när vi talar. Först går vi igenom några termer och sedan definierar vi några ljud vi känner igen och som betecknas lika i svenska alfabetet och IPA, "p" och "b".

> Konsonanter och vokaler

Det finns bokstäver i det svenska alfabetet som betecknar konsonantljud respektive vokalljud. De representerar inte på långa vägar alla ljud som svenskan har, det är tex stor skillnad på "s" i "sjö" och "så".

bokstäver som betecknar konsonantljud:

< b c d f g h j k l m n p q r s t v z >

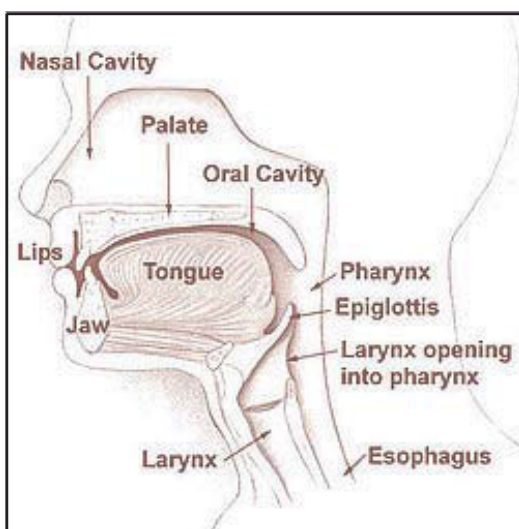
... och bokstäver som betecknar vokalljud:

< a u i o y å ä ö e >

Ett tips är att när man räknar upp alfabetet brukar man lägga till ett vokalljud när man kommer till bokstäver som betecknar konsonantljud ("k" -> "kå", "f" -> "eff", "z" -> "säta") medan vokalljud får stå själva ("a", "e"). Därför brukar man ibland tala om uppdelningen självljud (vokaler) och medljud (konsonantljud).

Som sagt så är det svenska alfabetet ganska kasst på att beskriva ljud. Därför är det också vettigt att veta att när man producerar ett konsonantljud gör man en förträngning någonstans i ansatsröret (ansatsröret = från stämbanden till läpparna) och när man gör en vokal flödar luften utan motstånd.

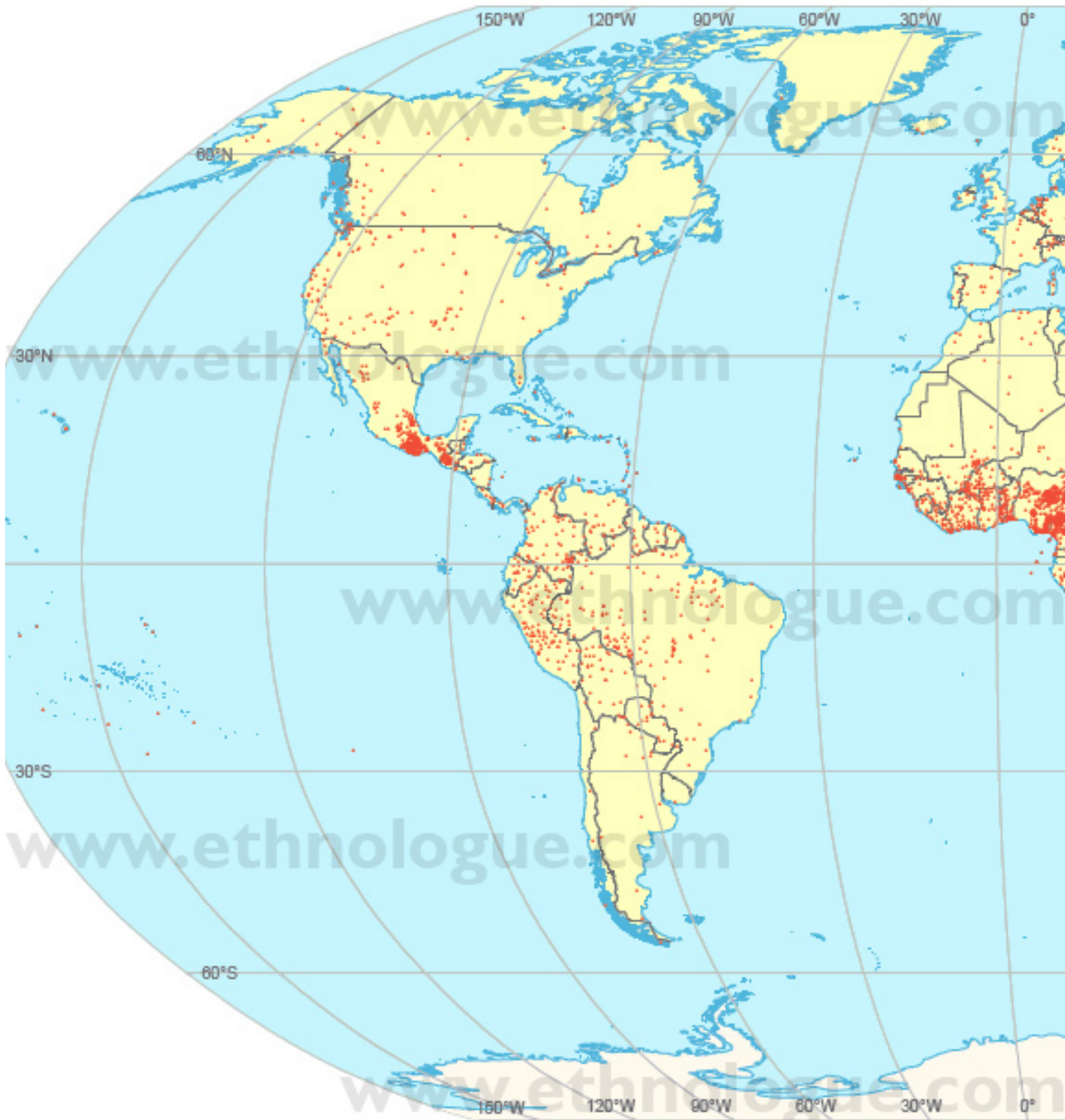
Jag kommer här förklara hur man med IPA beskriver konsonanter och vokaler, inte komplett men så mycket som är värdefullt att veta om man talar svenska eller engelska. Texten som står mellan klamrar [] är språkljud, mellan hakar < > "hur det stavas". Så <pannkaka> blir [paŋka:ka] (ungefär "pangkaka"). Kolon : betyder att ljudet är långt.

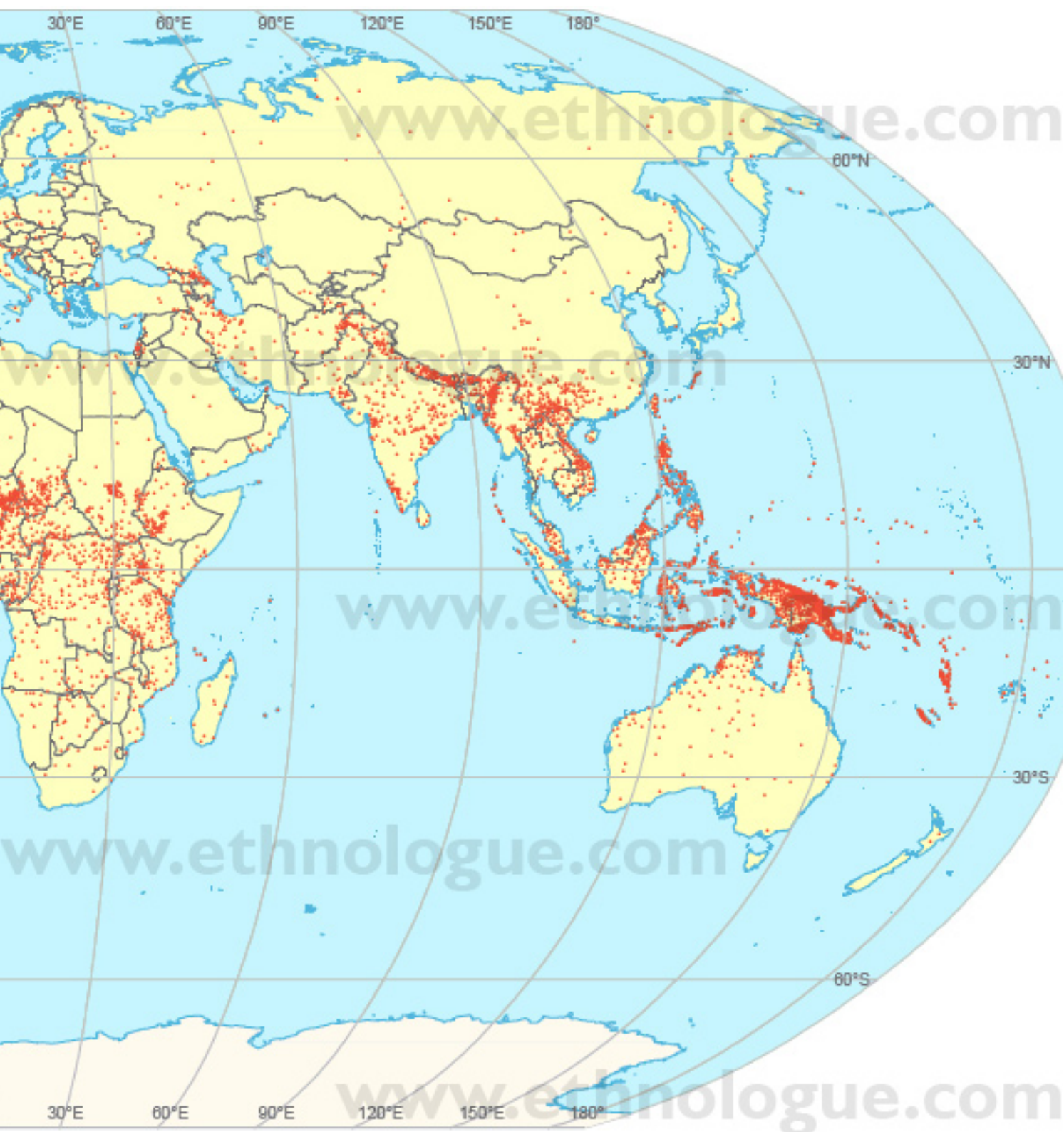

> Easy as apple pie, you'll see!

Languages of the world

Each dot represents the geographic center of a language.

Konsonanter

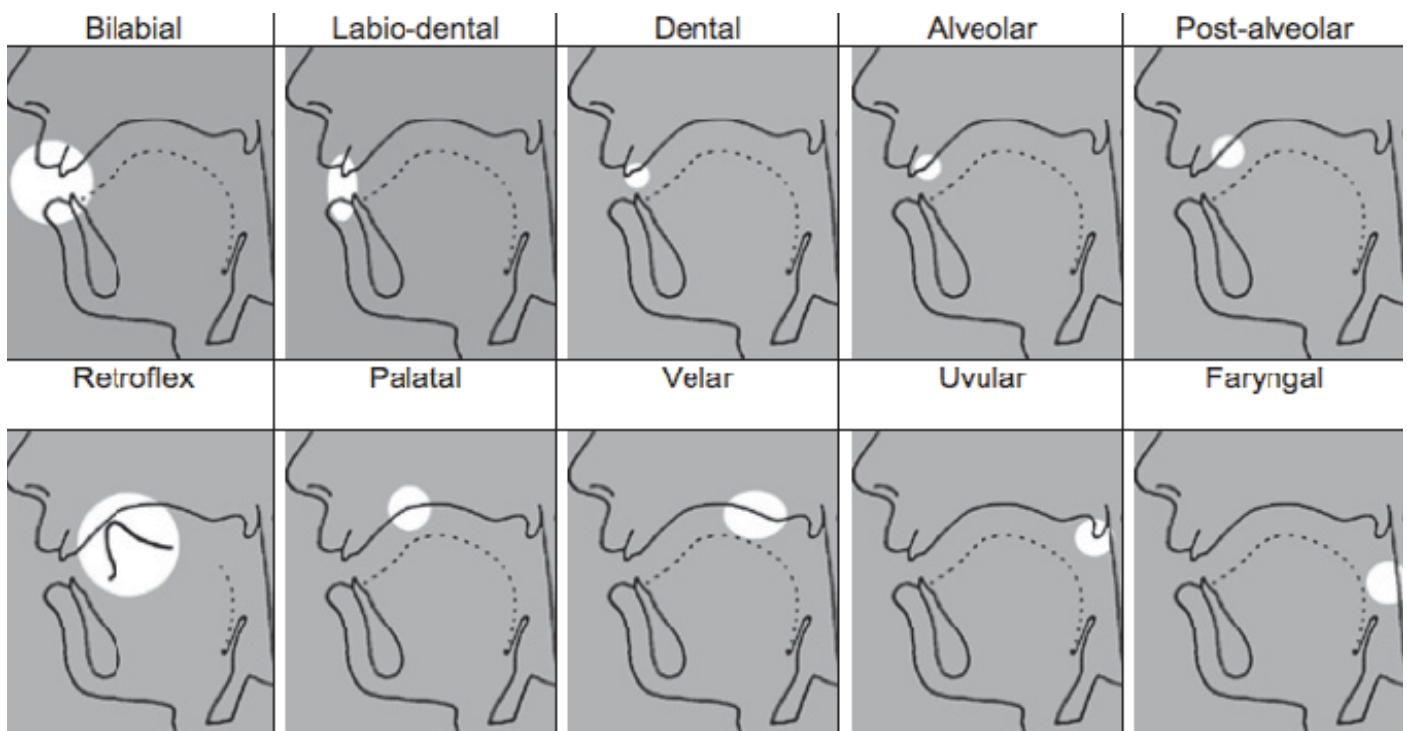
För att beskriva konsonanter använder vi tre dimensioner; ställe, sätt och ton. Ställe är var konsonanten produceras, sätt är hur och ton är ifall stämbanden vibrerar eller inte. I IPA-diagrammet är ”sätt” lodrätt, ”ställe” vågrätt och tonande konsonanter till höger i varje ruta.

> Ställe

Olika ljud uttalas på olika ställen i munnen. Prova att säga [p], [t], [k] efter varandra så kommer du att finna att förträngningen skapad av tungan flyttar sig bakåt.

Nedan ser vi en illustration av munnen i genomskärning. Bilabialer skapas vid läpparna ([b], [p]), labiodentaler med underläppen och tänderna ([f], [v]), dentaler vid tänderna/tandvallen ([t], [d]), retroflexer strax bakom tandvallen (”rt” i ”bort”), palataler vid den hårda gommen (”rn” i ”barn”) och velarer vid den mjuka gommen ([k], [g]). Prova att känna på ovansidan av munnen med pekfingeret så kommer du förstå vad vi menar med mjuk och hård gom. Längst bak i munnen, innan den där saken som hänger ned (uvula) finns mjuka gommen/velum. Velum är mjukt om man petar med fingret. Det som är hårt framför är hårda gommen/palatalen.

Ställe finner du i den **vågräta raden** i IPA-diagrammet för konsonanter.

> Sätt

Det finns olika sätt som vi kan ge ljud ifrån oss på. Vi kan bara stänga till, göra ett helt stopp. Det kallas klusil (tex [t], [b] och [g]). Klurigt? Ett bra sätt att testa ifall något är en klusil eller inte är att försöka ”hålla ut den” utan att säga en vokal. Kan du säga ”bbbb” utan att det blir ”bebebeb”?

Vi kan skapa ett brus, det kallas en frikativ (tex [f]). Vi kan släppa ut lite luft genom näsan, det kallas nasaler (tex svenskans tre [m], [n] och [ŋ]). Prova att säga nasaler samtidigt som du håller för näsan så förstår du!

Ett sista sätt som är värt att känna till är tremulanter. Det har vi bara en i svenskan och det är [r].

Sätt finner du i den **lodräta kolumnen** i IPA-diagrammet för konsonanter.

> Ton

Om du sätter fingret på stuphuvudet (den där saken som står ut mitt på halsen och ibland kallas adamsäpple) när du säger [f] och [v] kommer du att märka att det vibrerar lite grann när du säger [v]. Närvaron av den vibrationen när man uttalar ett ljud kallas ton – [v] är tonande. När du säger [f] kommer ingen vibration – [f] är otonande. Ton är faktiskt det enda som skiljer [f] och [v], [t] och [d], [p] och [b] åt.

Viskat tal är alltid otonat, vi kompenserar bristen på ton på andra sätt. Vi kan ju fortfarande höra skillnad på <bil> och <pil> i viskat tal. Nasaler och vokaler är oftast tonande. Prova att viska [m] och sedan säga det vanligt, så märker du att samma skillnad känns i struphuvudet.

I IPA-diagrammet för konsonanter finns den **otonande till vänster i rutan och den tonande till höger**.

> Ett exempel

Nu provar vi att beskriva två välkända språkljud, [p] och [b]:

>> Sätt

[p] och [b] är klusiler, det innebär som sagt att när man säger dem skapar man en total förträngning i talapparaten. Vi finner dem i den första raden bland alla andra klusiler.

>> Ställe

[p] och [b] är också så kallade bilabialer, det betyder att det är vid läpparna som stoppet skapas. Vi finner dem alltså i den första kolumnen.

>> Ton

[p] är otonad och [b] är tonad. Mycket riktigt står [p] till vänster och [b] till höger.

På följande sida finns IPA-diagrammet för konsonanter samt en lista över ljud i engelska och svenska med exempel på ord där de förekommer. Idall det inte finns ett exempelord på svenska eller engelska betyder det att ljudet inte förekommer i språket.

De teckn som är ljusgråa i IPA-diagrammet finns inte i standardsvenska eller engelska men kan förekomma i dialekter och andra varianter. De fält som är helt gråa är anatomiskt omöjliga att producera och de som är vita går att göra, men det är inget språk som använder sig av det.

Konsonanter	Bilabialer		Labio-dentaler	Dentaler		Alveolarer		Post-alveolarer	Retroflexer		Palataler		Velarer		Uvularer		Faryngaler	Glottaler	
	p	b		t	d	ʃ	ʒ		c	ɟ	k	g	q	ɢ	ʕ	ʔ		ʰ	ʱ
Kluster																			
Nasaler		m				n						ɲ							
Tremulanser		ʙ																	
Tappar och flappar																			
Frikativor	ɸ	β	f	v	θ	ð	s	z	ʃ	ʒ	ʂ	ʐ	ç	ʝ	x	χ	ħ	ʕ	h
Laterala frikativor							ɬ	ɮ											
Approximanter				ʋ			ɹ					j							
Laterala approximanter							ɹ				ɻ								

Konsonanter

Engelska	IPA	Svenska
<i>bad</i>	b	<i>bal</i>
<i>lady</i>	d	<i>dal</i>
<i>find</i>	f	<i>far</i>
<i>give</i>	g	<i>gal</i>
<i>how</i>	h	<i>hal</i>
<i>yellow</i>	j	<i>jag</i>
<i>cat</i>	k	<i>kal</i>
<i>leg</i>	l	<i>lag</i>
<i>man</i>	m	<i>mal</i>
<i>no</i>	n	<i>när</i>
<i>sing</i>	ŋ	<i>ung</i>
<i>pet</i>	p	<i>par</i>
<i>red</i>	r	<i>rar</i>
<i>sun</i>	s	<i>sal</i>
<i>tea</i>	t	<i>tal</i>
<i>voice</i>	v	<i>val</i>
<i>crash</i>	ʃ	
<i>think</i>	θ	
<i>this</i>	ð	
<i>wet</i>	w	
<i>zoo</i>	z	
<i>vision</i>	ʒ	
<i>large</i>	dʒ	
<i>church</i>	tʃ	
	ɧ	<i>sjal</i>
	ʂ	<i>kurs</i>
	ɟ	<i>bard</i>
	t	<i>bart</i>
	ɹ	<i>barn</i>
	ɻ	<i>farlig</i>
	ʕ	<i>tjog</i>

Vokaler

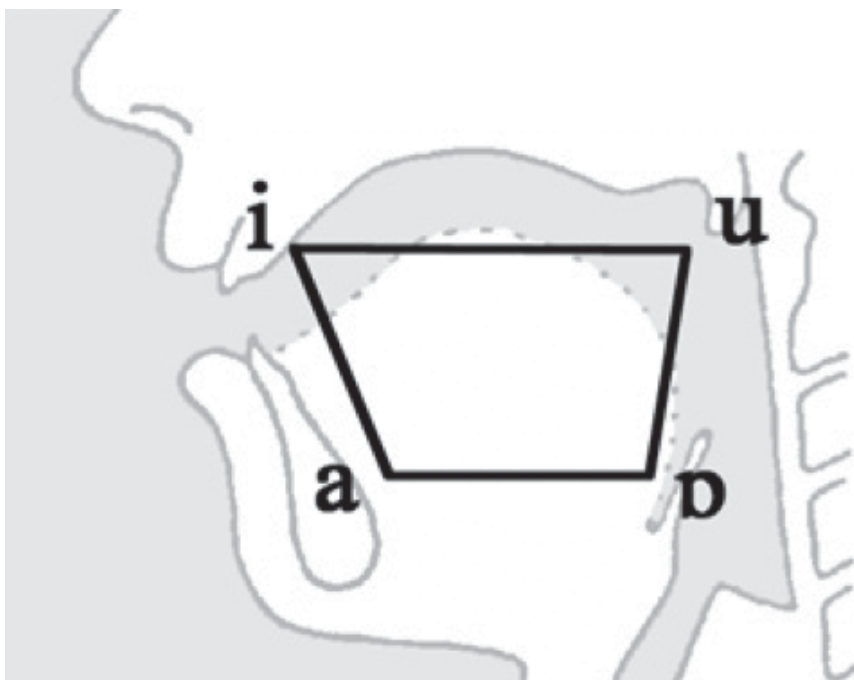
Det finns många vokaler i svenskan, faktum är att vi är ganska ovanliga. Ett traditionellt sätt att dela in dem i svenska är med fyra dimensioner:

fram/bak
sluten/öppen
rundad/orundad
nasalisering

Bak betyder långt bak i munnen, öppen betyder att munnen är öppen, rundad betyder att läpparna är rundade och nasalisering att det sipprar luft ur näsan. Nasalisering betecknas med en tilde över vokalen (~), franskans <bon> har tex en nasaliserad vokal.

Nedan ser du en bild av munnen i genomskärning samt olika vokaler utplacerade. [i] är långt fram, sluten och orundad, [u] är långt bak, sluten och rundad, [a] är långt fram, öppen och orundad och [ɔ] är bak, öppen och rundad. Dessa vokaler representerar extremerna i dimensionerna fram/bak, och sluten/öppen. De kallas kardinalvokaler.

Nedan finner du även en tabell med exempel då kardinalvokalerna förekommer i ord.

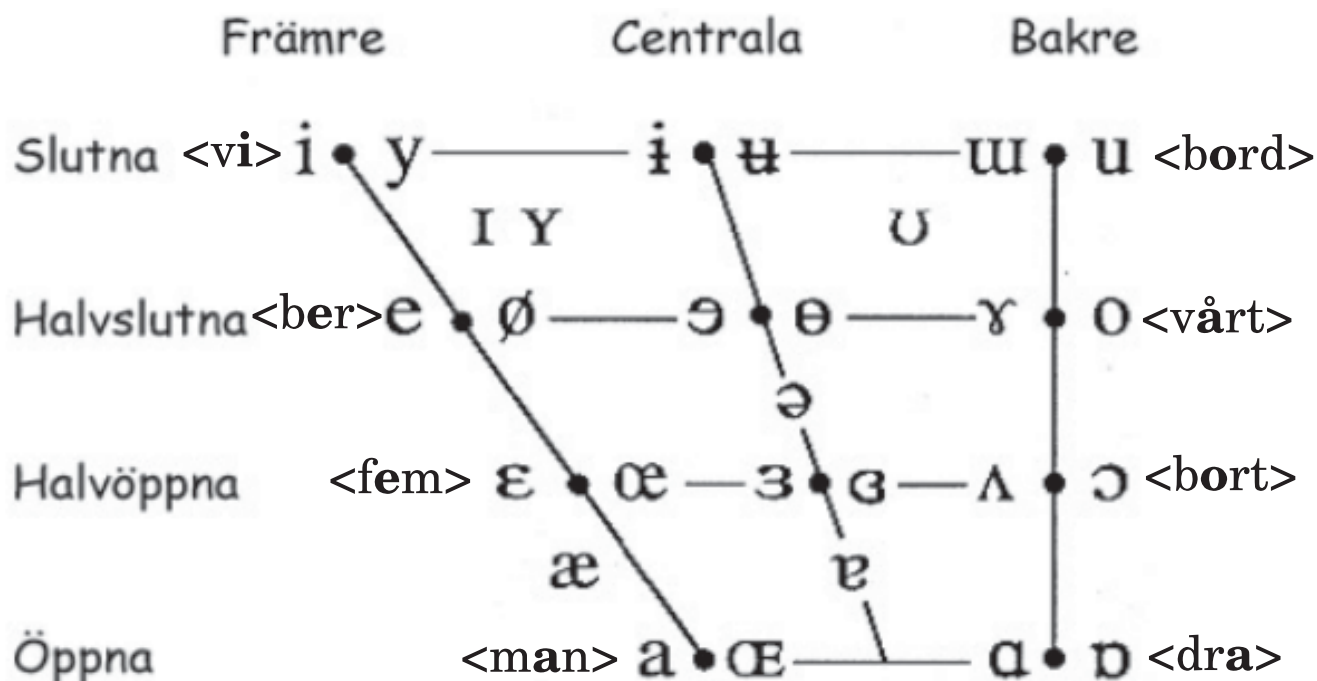
IPA	svenska (rikssvenska)	engelska	tyska	franska
[i]	<i>bil</i>	<i>see</i>	<i>Bier</i>	<i>lire</i>
[u]	<i>fort</i>	<i>boot</i>	<i>Ruhe</i>	<i>fou</i>
[a]	<i>passa</i> (förekommer bara kort)	-	<i>alle</i>	<i>passé</i>
[ɑ]	<i>gata</i> (förekommer bara lång)	<i>father</i>	-	äldre <i>pâte</i> (saknas i modern franska)

En bra början för att förstå vokalernas indelning är att lära sig extremfallen och sedan utforska vad som finns emellan dem. Det finns en bra ramsa för att minnas först de fyra främre orundade och sedan de fyra bakre rundade vokalerna (de finns också markerade i figuren nedan):

”Vi [i] ber [e] fem [ɛ] man [a] dra [ɑ] bort [ɔ] vårt [o] bord [u]!”

Vokalfyrsidingen

Nedan följer det som brukar kallas vokalfyrsidingen i sin helhet. Det är samma figur som den förra, men med flera steg och deras IPA-symboler markerade. Prova ljuden med hjälp av tabellerna på nästa sida!

Vokaler		
Engelska	IPA	Svenska
<i>arm</i>	ɑ	<i>mal</i>
<i>cat</i>	æ	<i>kärr</i>
<i>met</i>	e	<i>skedd</i>
<i>away</i>	ə	<i>hellre</i>
<i>sitting</i>	ɪ	<i>sill</i>
<i>see</i>	i:	<i>sil</i>
<i>food</i>	u:	<i>bot</i>
<i>learn</i>	ɜ:ʀ	
<i>four</i>	ɔ:	
<i>could</i>	u	
<i>eye</i>	aɪ	
<i>now</i>	aʊ	
<i>home</i>	oʊ	
<i>air</i>	eəʀ	
<i>eight</i>	eɪ	

Vokaler		
Engelska	IPA	Svenska
<i>near</i>	ɪə	
<i>boy</i>	ɔɪ	
<i>pure</i>	uəʀ	
<i>cup</i>	ʌ	
	a	<i>mall</i>
	e:	<i>sked</i>
	ʊ	<i>bott</i>
	y:	<i>nys</i>
	ɤ	<i>nyss</i>
	ə	<i>buss</i>
	o:	<i>hål</i>
	ɔ	<i>håll</i>
	æ:	<i>kär</i>
	ɛ:	<i>häl</i>

	IPA	svenska (rikssvenska)	engelska	tyska	franska
SLUTEN	[i]	<i>bil</i>	<i>see</i>	<i>Bier</i>	<i>lire</i>
HALVSLUTEN	[e]	<i>leka</i>	-	<i>essen</i>	<i>café</i>
HALVÖPPEN	[ɛ]	<i>läsa</i>	<i>get</i>	<i>älter</i>	<i>faire</i>
ÖPPEN	[a]	<i>passa</i> (förekommer bara kort)	-	<i>alle</i>	<i>passe</i>

	IPA	svenska (rikssvenska)	engelska	tyska	franska
SLUTEN	[u]	<i>fot</i>	<i>boot</i>	<i>Ruhe</i>	<i>fou</i>
HALVSLUTEN	[o]	<i>plåt</i>	-	<i>Boot</i>	<i>chaud</i>
HALVÖPPEN	[ɔ]	<i>potta</i>	<i>call</i>	<i>Kopf</i>	<i>fort</i>
ÖPPEN	[ɑ]	<i>gata</i> (förekommer bara långt)	<i>father</i>	-	<i>äldre</i> <i>pâte</i>

	IPA	svenska (rikssvenska)	engelska	tyska	franska
SLUTEN	[y]	<i>fyra</i>	-	<i>Gemüse</i>	<i>rue</i>
HALVSLUTEN	[ø]	<i>fösa</i>	-	<i>Osterreich</i>	<i>peu</i>
HALVÖPPEN	[œ]	<i>föra</i>	-	<i>Mörder</i>	<i>peur</i>
ÖPPEN	[œ]	-	-	-	-

Så, då var den här lilla guiden om IPA slut.
Jag hoppas att du hade användning för den och
att du förstod det mesta i alla fall. Mejla gärna
kommentarer, vår adress finns på första sidan.
Här kommer ett litet utdrag ur en dikt om hur
krånglig engelsk stavning kan vara...

And then there's dose and rose and lose -
/ənd ðen ðeəz dəʊs ənd rəʊz ənd lu:z/

Just look them up - and goose and choose.
/dʒʌst lʊk ðem ʌp ənd gu:s ənd tʃu:z/

And cork and work and card and ward,
/ənd kɔ:k ənd wɜ:k ənd kɑ:d ənd wɔ:d/

And font and front and word and sword,
/ənd fɒnt ənd frʌnt ənd wɜ:d ənd sɔ:d/

And do and go and thwart and cart -
/ənd du: ənd gəʊ ənd əwɔ:t ənd kɑ:t/

Come, come, I've hardly made a start!
/kʌm kʌm aɪv 'hɑ:dlɪ meɪd ə stɑ:t/

A dreadful language? Man alive,
/ə 'dredfl 'læŋgwɪdʒ mən ə'laɪv/

I'd mastered it when I was five
/aɪd mɑ:stəd ɪt wen aɪ wəz faɪv/

The logo for the Lingolympiad 2009 competition. The word "LINGOLYMPIAD" is written in a stylized, colorful font. The "L" is green, "I" is blue, "N" is orange, "G" is red, "O" is blue, "L" is orange, "Y" is red, "M" is blue, "P" is orange, "I" is red, "A" is blue, and "D" is orange. The year "2009" is written in a grey, sans-serif font, with the "2" positioned above the "O" and the "9" positioned below the "O". Below the main text, the words "Tävlingen i språk och logik" are written in a smaller, grey, sans-serif font.

LINGOLYMPIAD
Tävlingen i språk och logik

Utgiven av UFS i samarbete med projektgruppen för Lingolympiad 2009

projektgrupp@lingolympiad.net